

Előszó

Az erdélyi szászság mindig is kis nép volt az etnikumok közép- és kelet-európai tengerében. A sokszínű történeti Magyarország keleti részén, Erdély déli és északkeleti határaihoz közel telepedtek le a 12. és 13. század folyamán, ott alakították ki saját és sajátos intézményrendszerüket, a környezetükben élőkéhez képest városias civilizációjukat. Ott váltak nemzetté, egy időben szomszédaikkal, ott küzdöttek megmaradásukért és végül onnan vándoroltak ki Németországba a 20. század utolsó harmadában, egészen új irányt szabva ezzel nemcsak a szász, hanem az erdélyi történelemnek is.

A szászok soha nem alkottak államot. Bár, mint minden nemzetnek, úgy nekik is megvannak a saját hőseik és emlékezetes történelmi eseményeik, környezetük emlékezetében nem dicső harci tetteik miatt maradtak meg, és nagyon ritkán adódott lehetőségük arra, hogy akár csak a Kárpát-medence történetére döntő befolyást gyakoroljanak. Egy telepes közösségből kinöve mindenekelőtt civilizatorikus küldetést teljesítettek, erdőségeket irtottak és törtek eke alá, falvakat alapítottak, templomokat építettek, majd iskolákat, nyomdákat, később bankokat, gyárakat, vasutat. Közben megeremtették reformált egyházukat és a modern kor követelményeinek megfelelő civil szervezeti hálózatot is.

Mindezek ellenére a hagyományos, magyar és román nemzeti történelemszemléletben, hasonlóan a kis népekhez, nagyon kevés szerephez jutottak. Önálló állam nélkül inkább a „történelem nélküli népekhez” soroltattak. Ennek megfelelően sokszor sztereotípiákból állt a róluk kialakult kép. A 19. században zárt, oligarchikus jegyeket őrző (sokszor „feudálisnak” mondott) közösségként tekintettek rájuk. Úgy vélték, hogy boltíves házaikban,

máig megmaradt városfalaik mögött környezetüktől elkülönülve éltek hagyományok át- meg átszötte mindennapjaikat. Zártságuk, ismeretlenségük nem egy esetben félelmeket szült. Közben azonban nem csekély irigységgel figyelték jól szervezett és stabil társadalmukat, virágzó falvaikat, sikeres gazdasági intézményeket, egyszóval azt a civilizációt, amit az évszázadok során sikerült megteremtteniük. Sőt az első világháború után egyenesen példává lettek a magyar kisebbségek önszerveződése számára.

Mai szászkepinünkben már egyértelműen a sikeres társadalom-építés a domináns. Lélekszámuk drasztikus csökkenése érhetően mérsékelte a félelmeket. Ezzel egy időben a nemzetépítő állam nem egy látványos kudarc polgárai jólétének megteremtésében felértékelte azt az önerőből kialakított, nagyon sok tekintetben egyedi társadalmi-gazdasági modellt, melyet történetük során működtettek. A szászok ma már inkább a sikeres társadalomépítés tanítómestereinek tűnnek, nem pedig rivális nemzeti közösségnek.

Nemcsak ennek tükrében meglepő azonban, hogy milyen csekély a tudományos érdeklődés történelmük és annak tanulságai iránt, hanem azért is, mert a nemzeti-nemzetiségi kérdés, a kisebbségek története és jelene az ezredforduló tudományos és közéletének népszerű témája. Kutatóintézetek, civil szervezetek, kormányhivatalok, folyóiratok, újságírók és politikusok próbálják naponta kielégíteni a közönség nagyon különböző igényekben jelentkező kíváncsiságát. Innen szemlélve tehát nem kell különösebb indoklás egy újabb, a problémakör valamely részét feldolgozni kívánó munka megírásához, sőt éppen a divatnak való behódolás vethető a szerző szemére. Nem szabad azonban megfeledkezni arról a kétségtelen tényről, hogy a nemzeti, illetve a nemzetiségi kérdés egész Kelet-Közép-Európa¹ új- és legújabb kori történetének egyik megkerülhetetlen tényezője, melynek hatása ma is eleven.

---

1 A fogalom alatt értve az egykori Habsburg Birodalom teljes, Poroszország keleti területét, Oroszország lengyel, balti és ukrán kormányzóságait, valamint a Balkán északi részét (Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Románia).

Indokolatlan is lenne új divatról beszélni, amikor a mai érdeklődés a kisebbségek és nemzetiségek iránti nem választható el magától a nemzeti ébredéstől, a nemzeti összetartozás tudatának az egész újkort fokozódó intenzitással jellemző érzésétől. Kialakulásakor a modern nemzeti történetírások egyik fontos feladata is a nemzet konstruálása, a nemzeti identitás „popularizálása” volt. Az összetartozás tudata az egyik alapja az „anyaországok”² részéről a kisebbségek iránt megmutatkozó mai érdeklődésnek is. Az is tagadhatatlan, hogy ebből a nézőpontból a mai kisebbségkutatás funkcióját tekintve nagymértékben rokon a 19. század nemzeti történelmeivel.

Némileg leszűkítve perspektívánkat elmondható, hogy történeti nagyrégióink múltjába illeszkedik Magyarország, illetve a magyar történelem is. Sőt az is, hogy Magyarország, illetve némileg tágabban az egykori Habsburg Birodalom, majd a későbbi Osztrák–Magyar Monarchia etnikai sokszínűsége és ebből fakadóan a nemzeti mozgalmak, a nemzetépítő törekvések és konfliktusok változatossága önmagában is ideális terepet kínál a kérdés tanulmányozásához. Az egykori magyar államterületen élő, az ország össznépességéből képviselt részarányuk vagy regionális súlyuk miatt jelentős nemzetiségek (románok, szlovákok, németek, szerbek, rutének, horvátok) nemzeti ébredése, mozgalmi, konfliktusai egymás közt és a többséggel, illetve az államnemzettel már-már kimeríthetetlen tárházat jelentik a történeti és szociológiai kutatásoknak.

El kell ugyanakkor ismerni, hogy a nemzeti történetírások hagyománya kisebb-nagyobb mértékben máig rányomja bélyegét a tudományos megközelítésekre. A legfeltűnőbb az egyes kutatóknak a saját nemzeti történelmük iránti preferenciája. Ez természetesen nem szükségszerűen jelenti az értékelés elfogultságát,

---

2 A fogalom egyes esetekben, például a magyar kisebbségek tekintetében csak fenntartásokkal használható. A mai Magyarország nem klasszikus kibocsátó anyaállam, hanem a legnagyobb magyar közösségnek otthont adó állam.

sem azt hogy ne lennének kivételek. De a „határátlépések” viszonylagos ritkasága miatt, illetve azért, mert az eredmények ismerete jobbára a szűkebb szakmai, esetleg értelmiségi közönségre korlátozódik, a régió történelme ma is főként egymáshoz nem vagy kevésbé illeszkedő nemzeti mozaikokból áll össze.³ Ezek jobb esetben csak egyszerűen nem vesznek tudomást a „konkuráló” történelmekről. Rosszabb esetben azonban a valódi szintézis igénye nélkül konfrontálódnak egymással, sokszor meg sem kísérelve legalább mérlegelni más lehetséges megközelítések igazságtartalmát vagy perspektívájuk érvényességét.

Ez a megállapítás nagymértékben igaz a magyar történelmi köztudatra is. A kisebbségi kérdés iránti magyarországi közérdeklődés kulcsa Trianon, az első világháborút lezáró és a magyar kisebbségeket „megteremtő” békerendezés. A közvélemény elsősorban a következmények, a kisebbségi magyarság sorsa iránt fogékony, vagy azokat az okokat kutatná, melyek a tragédiához vezettek. A Trianon-centrikus viszony következménye az is, hogy jelentős teret kaphatnak különféle legendák és mítoszok. Ezek sorában előkelő helyet foglalnak el a határok megvonását személyes indokokkal vagy kicsinyes csalásokkal magyarázó,⁴ de természetesen a dualizmus korának Magyarországra és annak nemzetiségeire vonatkozó is szervesen illeszkednek a közönség történelemképébe. Az utóbbiak közül figyelemre méltó szívóssággal él a közvéleményben a régi Magyarország nemzetiségi politikáját pozitívnak, mintaszerűnek beállító vélekedés, és hasonlóan gyakoriak azok az összeesküvés-elméletek, amelyek valamilyen nagyszabású konspirációval próbálják magyarázni a területi veszteségeket.⁵ Ezek egy része szinte meg is egyezik a rivális nemzeti történelmek elfogadott beállításaival. Így az a vélemény, hogy az

---

3 Ezzel kapcsolatban markáns véleményt fogalmazott meg Harald Roth. Roth, 2001.

4 Ablonczy, 2002.

5 Figyelemre méltó és tanulságos ezzel kapcsolatban egy-egy internetes fórum áttanulmányozása. Pl. június 4-én emlékezzünk Trianon 1920. www.forum.index.hu

erdélyi románság a 19. század második felében egyöntetűen az elszakadásra, a román nemzeti egység megteremtésére törekedett, lényegét tekintve semmiben sem különbözik attól a román állásponttól, amely szerint történelmük mozgatóereje kezdettől fogva a nemzeti egység megteremtése.

A történettudományi megközelítések lényeges pontokon különböznek a közvélekedéstől. Sokkal árnyaltabbak és elsősorban nem egyszerűen Trianon magyarázatát keresik, hanem egy annál jóval tágabb problémakört vizsgálnak, amelyben Trianon fontos, de nem egyedi esemény. A kutatások megpróbálják átfogni az egész korszakot és a nemzeti ébredés-nemzetépítés-nemzeti államiság folyamatában értelmezni a történeteket. Ez a megközelítés természetesen nemcsak a békeszerződéshez kapcsolódó téveszmét bírálja felül, hanem a dualizmus korának magyar nemzetiségi politikáját is árnyaltan és differenciáltan értékeli.

Van azonban egy pont, ahol a köztudat és szakma (implicit) értékelése találkozik, mégpedig az egyes nemzetek-nemzetiségek jelentőségének megítélésében. A közvélemény érdeklődésére főként a lélekszámban és arányban jelentősebb magyar közösségek, illetve a velük kapcsolatban álló nemzetiségek tarthatnak számot, és a tudományos kutatások is elsősorban ezekre, illetve történelmükre irányulnak. Különösen igaz ez a nemzetiségek gazdasági életével, azokra alapozott nemzetépítési törekvéseivel kapcsolatban. A történeti tudatnak ma is fontos részét képezi a román bankok dualizmus kori, földvásárlásban és kulturális intézmények támogatásában megnyilvánuló, Erdély román kézre juttatására törekvő tevékenységével kapcsolatos legenda.

A románok egykori politikájával kapcsolatos elképzeléseket a források legfeljebb részben igazolják, de a román történetírásban és a magyar köztudatban ma is szinte axiómaként kezelik.⁶ Eközben a legutóbbi időkig sem a nemzetiségek történetével

6 Hogy ez máig a román történettudomány axiómája, mi sem bizonyítja jobban, mint ahogyan Mihai D. Drecin lép fel ennek jegyében. Például Drecin, 1999.

kapcsolatos történetírás, sem a gazdaságtörténet nem fordított különösebb figyelmet az erdélyi szászok pénzintézeteire vagy szélesebb értelemben vett gazdasági alapú nemzetépítésére. Persze ez kevéssé meglepő, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az erdélyi szászok iránt általában csekély érdeklődés nyilvánul meg a magyar kutatók részéről. A szászok történetírása sem bővelkedik azonban a gazdaság- vagy éppen banktörténeti feldolgozásokban, a téma ma is, ott is mostohagyereknek számít.

Munkám során éppen ennek a hiánynak a lehetőség szerinti kitöltésére teszek kísérletet, tudatosan vállalva a kilépést a hagyományos nemzeti történelem keretei közül. Így egy másik nézőpontból, egy némileg periferikus régió domináns társadalmának tükrében vizsgálhatom a dualizmus kori Magyarország történeti valóságának elemeit. Egyszerű bank-, illetve intézménytörténeti kérdésfelvetésektől indulok el. A legfontosabb pénzintézetek alapítástörténetével foglalkozom, kíváncsi vagyok az alapítók motivációira, a különböző pénzintézeti típusok kialakulására. Mindezt átfogóbb gazdaságtörténeti problémák megvilágításával folytatom. Lényeges kérdés ezek sorában a pénzintézeti szervezet és azon belül a koordináció jellege, nemcsak az egyes intézetek, hanem a társadalom többi intézménye és a bankok közt is. Érdekes problémát jelentenek a bankoknak a szűkebb gazdasági feladatokon túlmutató funkciói. Mindezek alapján válaszolható meg a kérdés: vajon létezett-e önálló nemzeti pénzintézeti rendszer az erdélyi szászok körében? Ha igen, miként integrálódott a szélesebb, országos vagy monarchiabeli pénzpiacba? Mindezek alapján bemutathatónak vélem a szászok bankjainak szerepét is a kis regionális nemzet társadalmában.

Ezt követően teszek kísérletet a nemzeti mozgalomban betöltött szerepük vizsgálatára. Ennek során számos kérdésre kísérek meg választ adni. Tekinthető-e a pénzintézeti struktúrák átfogó, nemzeti szervezetnek? Ha igen, milyen volt a viszonyuk a nemzet

egyéb kulcsfontosságú intézményeihez, az egyházhoz, az egyletekhez, a politikai képviselői funkciókat gyakorló Szász Néppárthoz? Hol helyezkednek el a döntéshozatali struktúrákban, mi volt a szerepük a nemzeti célok kijelölésében? Végrehajtó szervezetekként működtek, vagy maguk is képesek voltak politikai célok kitűzésére? Milyen mértékű volt integrációjuk a szász társadalomban? Tevékenységük társadalmi recepciója kapcsán milyen szerep jutott nekik a változó, átalakuló szász identitástudat formálásában?

Mindezek együtt talán azt is lehetővé teszik, hogy a munkát ne csupán pénzintézetek regionális történeteként olvassuk. És ne is egyszerűen egy nemzeti mozgalom történeteként. Remélem, hogy bizonyos mértékig sikerül érzékeltetnem azt is, hogy ezen kérdéskör vizsgálata egyúttal esettanulmánya is egy rendi privilégiumokkal rendelkező társadalom polgárosodásának, illetve betagozódásának a polgári és kapitalista viszonyok közé. Mindezt úgy, hogy közben ellenszegül a kapitalizmus régi közösségeket felbomlasztó tendenciáinak, ám határozottan igenli a modernizáció legfontosabb elemeit, és azokat saját szolgálatába kívánja állítani.

Remélve azt, hogy a kitűzött célokat sikerül megvalósítani, azt is el kell fogadni, hogy egy ilyen munkának óhatatlanul aktuális és aktualizálható mondanivalója van. A mai kisebbségi társadalmak problémái sok tekintetben nagyon hasonlóak az egy-másfél évszázaddal ezelőttiekhez. A nemzetépítés, a kisebbségi közösségek és a nemzetépítő állam konfliktusai lényegüket tekintve, strukturálisan nem különböznek jelentősen. A társadalmi-gazdasági rendszer hasonlóságai nem egy esetben technikailag is hasonló megoldásokat eredményeznek. Éppen ezért kétségtelen, hogy a munka eredményei, megfelelően értelmezve és alkalmazva akár a jelenlegi problémákkal kapcsolatban is felhasználhatók.

Mindezek tudatában, a probléma elől el nem menekülve, a szerző csak egyetlen dolgot ígérhet: megpróbálja minél szaksze-

rúbb anyagkezeléssel, alapos elemzéssel, higgadt értékeléssel segíteni az olvasót. Mivel a kutatás eredményei nem zárhatók karanténba, az jelentheti a legnagyobb kihívást, hogy elkerüljük a mai politikai és ideológiai irányzatok közti igazságtételt, vagy megijedve azoktól, megfutamodjunk az elemzés és értékelés elől. A többit az olvasóra bízva invitálom eme történeti utazásra mindazokat, akik nem ijednek meg a „határátlépés” izgalmától.